

B O G A N M E L D E L S E R

Erik Rasmussen: Kurantbankens forhold til Staten 1737—73. Udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi på Det danske Forlag, København 1955. 293 sider. Pris kr. 25.00.

Det foreliggende værk om Kurantbankens forhold til staten er Erik Rasmussens doktordisputats. Afhandlingen danner en fortsættelse af forfatterens tidligere studier over Kurantbankens oprettelse, som i 1950 blev offentliggjort i *Historisk Tidsskrift* (11. række, 3. bind).

Behovet for en moderne undersøgelse over det foreliggende emne har længe været påtrængende — det gælder i lige måde set med historikerens og økonomens øjne. En række problemer af central art for begge forskningsområder er jo knyttet netop til bankens virksomhed i de første år indtil statens definitive overtagelse af ansvaret for driften i 1773. Lad mig for blot at nævne nogle enkelte af disse problemkredse henlede opmærksomheden på forhold som en privat seddelbanks indpasning i det enevældige statssystem, på problemerne der knytter sig til forbindelsen mellem tidens merkantilistiske opfattelse og bankens oprettelse og drift, på den pengepolitiske interesse i en belysning af seddelbankpolitikens muligheder under den daværende primitive teknik, samt endelig på vurderingen af bankens medvirken til udviklingen af periodens ekspansive erhvervspolitik.

Adskilligt af det nævnte og mere til lykkes det forfatteren mere eller mindre grundigt at få berørt i sit omtrent 300 sider store værk plus de tilhørende seks tabelbilag, hvilke sidste jeg iøvrigt specielt skal vende tilbage til senere i anmeldelsen.

Den egentlige afhandling indledes med et forholdsvis kort afsnit om kildestoffet, den tidligere litteratur over emnet samt nogle

metodologiske bemærkninger. Derefter redegør forfatteren for udviklingen gennem de skiftende perioder frem til statens overtagelse af banken i 1773. Efter disse centrale, nærmest refererende partier munder afhandlingen endelig ud i en sammenfattende redegørelse og vurdering.

Lad mig af praktiske grunde begynde med en omtale af bogens centrale, beskrivende afsnit. Hovedindtrykket er her, at fremstillingen former sig lidt ujævnt. Hvor det drejer sig om beskrivelse af enkeltpersoner og disses indsats og betydning for banken, er afsnittene præget af en letlæselig og klar stil. Derimod stiller fremstillingen af bankens økonomiske transaktioner store krav til læseren, spækket som den er med tekniske udtryk, der tilsyneladende fremtræder i ret uretucheret gengivelse af datidens sprogbrug.

Den hovedtese, forfatteren søger at levere bevis for gennem sin afhandling, er, at de skiftende vilkår, der i løbet af perioden 1736—73 blev banken til del, må ses som udslag af to modstående opfattelser hos de ledende mænd i finansstyrelsen (Rentekamret) og i Kommercekollegiet. Af disse skulle de sidste ifølge forfatteren næsten alle være mænd, der med deres pengepung var interesserede i den ekspansive erhvervspolitik. Indstillingen hos disse mænd repræsenterede ved navne som C. A. v. Berckentin, Hans Alefeldt, J. S. Schulin, Otto Thott, A. G. Moltke og J. H. E. Bernstorff skulle være præget af velvilje overfor banken. Den modsatte indstilling mener E. R. at finde hos et modstående persongalleri bestående af mere udprægede godsejer- og embedsmandstyper med tilknytning til finansstyrelsen, mænd som A. W. v. d. Osten, J. L. Holstein og Ditlev Reventlow, hvis anskuelser først og fremmest skulle have været påvirket af hensynet til statsfinansernes tarv.

B O G A N M E L D E L S E R

Erik Rasmussen: Kurantbankens forhold til Staten 1737—73. Udgivet af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi på Det danske Forlag, København 1955. 293 sider. Pris kr. 25.00.

Det foreliggende værk om Kurantbankens forhold til staten er Erik Rasmussens doktordisputats. Afhandlingen danner en fortsættelse af forfatterens tidligere studier over Kurantbankens oprettelse, som i 1950 blev offentliggjort i *Historisk Tidsskrift* (11. række, 3. bind).

Behovet for en moderne undersøgelse over det foreliggende emne har længe været påtrængende — det gælder i lige måde set med historikerens og økonomens øjne. En række problemer af central art for begge forskningsområder er jo knyttet netop til bankens virksomhed i de første år indtil statens definitive overtagelse af ansvaret for driften i 1773. Lad mig for blot at nævne nogle enkelte af disse problemkredse henlede opmærksomheden på forhold som en privat seddelbanks indpasning i det enevældige statssystem, på problemerne der knytter sig til forbindelsen mellem tidens merkantilistiske opfattelse og bankens oprettelse og drift, på den pengepolitiske interesse i en belysning af seddelbankpolitikens muligheder under den daværende primitive teknik, samt endelig på vurderingen af bankens medvirken til udviklingen af periodens ekspansive erhvervspolitik.

Adskilligt af det nævnte og mere til lykkes det forfatteren mere eller mindre grundigt at få berørt i sit omtrent 300 sider store værk plus de tilhørende seks tabelbilag, hvilke sidste jeg iøvrigt specielt skal vende tilbage til senere i anmeldelsen.

Den egentlige afhandling indledes med et forholdsvis kort afsnit om kildestoffet, den tidligere litteratur over emnet samt nogle

metodologiske bemærkninger. Derefter redegør forfatteren for udviklingen gennem de skiftende perioder frem til statens overtagelse af banken i 1773. Efter disse centrale, nærmest refererende partier munder afhandlingen endelig ud i en sammenfattende redegørelse og vurdering.

Lad mig af praktiske grunde begynde med en omtale af bogens centrale, beskrivende afsnit. Hovedindtrykket er her, at fremstillingen former sig lidt ujævnt. Hvor det drejer sig om beskrivelse af enkeltpersoner og disses indsats og betydning for banken, er afsnittene præget af en letlæselig og klar stil. Derimod stiller fremstillingen af bankens økonomiske transaktioner store krav til læseren, spækket som den er med tekniske udtryk, der tilsyneladende fremtræder i ret uretucheret gengivelse af datidens sprogbrug.

Den hovedtese, forfatteren søger at levere bevis for gennem sin afhandling, er, at de skiftende vilkår, der i løbet af perioden 1736—73 blev banken til del, må ses som udslag af to modstående opfattelser hos de ledende mænd i finansstyrelsen (Rentekamret) og i Kommercekollegiet. Af disse skulle de sidste ifølge forfatteren næsten alle være mænd, der med deres pengepung var interesserede i den ekspansive erhvervspolitik. Indstillingen hos disse mænd repræsenterede ved navne som C. A. v. Berckentin, Hans Alefeldt, J. S. Schulin, Otto Thott, A. G. Moltke og J. H. E. Bernstorff skulle være præget af velvilje overfor banken. Den modsatte indstilling mener E. R. at finde hos et modstående persongalleri bestående af mere udprægede godsejer- og embedsmandstyper med tilknytning til finansstyrelsen, mænd som A. W. v. d. Osten, J. L. Holstein og Ditlev Reventlow, hvis anskuelser først og fremmest skulle have været påvirket af hensynet til statsfinansernes tarv.

For en ikke-historiker er det vanskeligt at bringe materiale i marken, der direkte kan afkræfte dette hovedsynspunkt. Som hovedtese betragtet betegner opfattelsen vel nok også et fremskridt, for så vidt som den giver et vist sammenhæng vurderingen af de mange enkeltbegivenheder i bankens noget brogede historie. Man vil dog på forhånd stille sig noget skeptisk overfor en vurdering gående ud på, at sådanne forskelligheder i personlige synspunkter skulle være den *eneste* ledetråd til forklaring af udviklingen i forholdet mellem stat og bank. Det er besynderligt, at forfatteren, der jo som historiker har beskæftiget sig også med vor egen tid — nemlig i bogen om Det radikale Venstre 1905—55 — har arbejdet efter et så ensidigt synspunkt. Han vil under arbejdet med den sidstnævnte periodes historie ikke kunne have undgået at drage den erfaring, at politiske partier og enkeltpersoner under *indtryk af nødvendighedens lov* gang på gang kommer til at optræde som eksponent for økonomiske synspunkter stik mod dem, man var berettiget til at forvente — noget der som bekendt også gælder i pengepolitisk henseende. Betragtningerne omkring disse spørgsmål fører iøvrigt ind på metodeproblemerne i tilknytning til afhandlingen.

Disse spørgsmål har allerede inden fremkomsten af nærværende anmeldelse været gjort til genstand for en meningsudveksling mellem forfatteren og den ene officielle opponent ved forsvaret af disputatsen, professor Povl Bagge (Historisk Tidsskrift, 11. række, 5. bind).

Det metodeproblem, som forfatteren selv henleder opmærksomheden på i sin afhandling, s. 23 f.f., er en særlig side af den i og for sig gammelkendte sag, at en historiker ofte vil have vanskeligt ved at frigøre sig fra sin *egen* tids forestillinger både i valget mellem forskelligt kilde-materiale og i den senere sammenfattende vurdering af stoffet. Anvendt på en økonomisk-historisk emnekreds som den foreliggende må disse vanskeligheder ifølge forfatterens opfattelse søges overvundet for det første ved, at forskeren i sin talfrem-

dragelse og talbehandling *ikke* er under indflydelse af *en bestemt teori* og for det andet, at han lader kildernes egne kendsgerninger træde frem i lys fra samtidens anskuelser. Dette program modererer og uddyber forfatteren straks efter til, at enhver historisk vurdering lige så lidt som detailundersøgelsen kan undvære lyset fra den økonomiske grundforskning, men blot ikke må være påvirket af nogen »økonomisk teoris helhedsopfattelse«. Ved det sidste forstår han, såvidt jeg kan skønne — bl. a. på grundlag af hans nærmere redegørelse i Historisk Tidsskrift, 11. række, 5. bind, s. 191 — åbenbart kun, at forskeren bør frigøre sig fra økonomisk-politiske helhedsopfattelser f. eks. af typen: socialisme, liberalisme, georgisme etc.

Et sådant program skulle efter mit skøn danne et endda meget sobert grundlag for en økonomisk-historisk studie, og det ser da også ud til, at der efter E. R.'s i Historisk Tidsskrift nærmere foretagne præcisering af sine synspunkter ikke i denne henseende skulle være nogen synderlig divergens tilbage mellem ham og hans kritiker, professor Povl Bagge.

Der er imidlertid et andet metodeproblem, som forekommer mig nok så relevant for den foreliggende afhandling. Det drejer sig om det allerede foran berørte forhold, at forfatteren arbejder med et forholdsvis stift system af personer, der foregives at repræsentere ganske faste erhvervspolitiske synspunkter. Noget sådant fører utvivlsomt til en uheldig skematisering og oversimplificering. Metoden er iøvrigt behæftet med den ulempe, at den er egnet til at give den økonomisk-historiske forskning en drejning bort fra at lægge vægten på rent eller overvejende økonomiske fænomener, såsom pris- og produktionsforhold, kreditforhold o.l. og over i retning af en historieforskning, der selv på det økonomiske område bliver af den mere traditionelle type.

Der er så meget mere anledning til at fremhæve dette forhold, som tendenser af denne art i det hele synes at gøre sig ret stærkt gældende i dansk økonomisk-historisk forskning. Ansvar for herfor må vel

navnlig tilregnes professor Erik Arups autoritet. Tendenser af den nævnte art findes i al fald i udpræget grad i hans hovedværk, danmarkshistorien. Dette være sagt uden nogen som helst brod mod dette banebrydende værk, der på så mange områder indeholdt nye værdifulde synspunkter. Eet er imidlertid, at en teknik kan være på sin plads ved et førstegangsforsøg på at se en længere periodes historie i et nyt lys. Noget andet, om metoden er tilstrækkelig eller blot hensigtsmæssig ved opgaver af tidsmæssigt mere begrænset omfang og med hovedvægten lagt på at undersøge fænomener, der så godt som udelukkende er af økonomisk art. I det sidste tilfælde vil jeg mene, at man som regel når videre ved i højere grad at bygge på statistiske masseundersøgelser, en teknik som Arup ifølge sagens natur var afskåret fra, bl. a. når man betænker det omfattende sigte, hans værk tog.

Den foreliggende undersøgelse vedrører efter min vurdering netop et sådant emne, hvor man formentlig ville have kunnet nå til mere værdifulde og holdbare konklusioner ved en videregående brug af statistiske hjælpemidler, hvilket iøvrigt i parantes bemærket synes at ligge ganske godt for forfatteren.

Inden den nærmere omtale af disse muligheder, vil det være praktisk at se lidt på, hvad E.R. allerede har formået at præstere af statistisk materiale. Størsteparten af dette materiale, der repræsenterer en sand rigdom af nyt stof, er samlet i et til bogen hørende tabelbilag. Blandt det værdifuldeste heri til vurdering af udviklingsforløbet er et par kvartaloversigter dækkende hele perioden 1756—73 og med oplysninger om på den ene side kongens og de finansielle kollegiers gæld til banken og på den anden side bankens seddelomløb, møntbeholdning og udlån. Netop dette grundmateriale kunne formentlig være udnyttet adskilligt mere intensivt ved at være sammenholdt med andet tilgængeligt talmateriale, f. eks. (til belysning af landbrugets konjunkturer) det offentliggjorte talmateriale over kapitalstaksterne i ældre

og nyere tid (Statistiske Meddelelser, 4. Række, 15. bind, 1. hæfte), andet endnu ikke offentliggjort indenlandsk prismateriale (til belysning af vilkårene for den indenlandske handel) samt udenlandsk prismateriale og Øresundstoldregnskaberne (til vurdering af sammenhængen mellem udenrigshandel, betalingsbalance og møntbevægelser).

Nu må man naturligvis ikke være blind for de vanskeligheder og begrænsninger, der ligger i brugen af en sådan metode ført igennem til den bitre ende. Det ville i givet fald være ønskeligt at bringe en hel del andre økonomiske indikatorer end de nævnte ind i billedet — og for en hel del af dem ville noget sådant forudsætte selvstændige, tidkrævende undersøgelser. Professor Povl Bagge, der ligeledes i sin anmeldelse har understreget ønskeligheden af supplerende statistisk-økonomiske undersøgelser, fremhæver f. eks. behovet for statistik over renteniveauets bevægelser, over landbrugets gældsbyrde og over såvel godsejerkapitalismen i det 18. århundrede som borgernes pengeanbringelse i jordegods ved køb og prioritetslån.

Overfor et så ambitiøst program som det skitserede kunne forfatteren med nogen føje indvende, at en således tilrettelagt undersøgelse ikke lod sig gennemføre af en enkelt mand på forskningens nuværende stade, ganske simpelt fordi det nødvendige råmateriale kun i ringe omfang fandtes fremdraget og systematiseret. Heri kan man ikke være uenig. Men ønsker man, som forfatteren, at mindske spillerummet for personligt farvede udsagn, og ønsker man iøvrigt virkelig fast bund under fødderne ved belysning af et emne som det foreliggende, er der dog næppe anden vej end at følge den her anviste metode — så langt som gør ligt.

Disse betragtninger skulle efter mit skøn pege i retning af, at tiden endnu ikke var moden til en egentlig sammenfattende konklusion på grundlag af de præmisser, som E.R. har fremdraget. Indtil videre er det herefter den statistiske materialesamling samt de med så storartet detailkendskab

så at sige fra dag til dag givne oplysninger over bankens forretningsdrift, der må betragtes som det værdifuldeste resultat af forfatterens arbejde. For disse resultater skylder vi Erik Rasmussen stor tak.

*Svend Aage Hansen*¹.

1. Ekspeditionssekretær i Det statistiske Departement.

Holger Gad: Befolknings- og arbejdskrafts-problemer i Dansk Landbrug I. Skrifter fra Aarhus Universitets Økonomiske Institut, nr. 12, 1956. 119 sider.

På grundlag af Det statistiske Departements folketællinger og landbrugstællinger har Holger Gad givet et billede af den udvikling, der er sket i den til det danske landbrug knyttede arbejdskraft siden år 1800.

Store problemer er forbundet med at anvende og sammenligne resultater af folketællinger m. v. indsamlet gennem 150 år, d.v.s. gennem en så lang periode, at alle forudsætninger, herunder også begreber og sprogbrug kan have forskudt sig. Holger Gad er på det rene hermed, men ser i nogen grad bort derfra, idet undersøgelsen ikke prætenderer at give en nøjagtig beskrivelse, men kun et billede i store træk. Dette mål synes at være nået, men man må altså være varsom med at anvende detailresultater udover, hvad forudsætningerne for oplysningernes sammenlignelighed tillader.

I afhandlingen gennemgås — først og fremmest ved et omfattende tabelmateriale — udviklingen i landbrugsbefolkningen og den øvrige befolkning, vandringer, fødselsoverskud og andre befolkningsstatistiske oplysninger. Endvidere udviklingen i antallet af landejendomme, landbrugsbefolkningens sammensætning på selvstændige og medhjælpere samt til- og afgangstal indenfor de forskellige grupper. Der er foretaget særlige beregninger, for så vidt angår den kvindelige arbejdskraft.

Forfatterens originaleste indsats må siges at være beregningerne vedrørende »generationsskiftet« inden for landbruget i forrige århundrede og i dette århundrede. Herved får man et indtryk af, i hvilken alder overgang fra medhjælper til selvstændig landmand finder sted.

Billedet, der tegnes af landbrugsbefolkningens bevægelser siden 1800, er iøvrigt klart nok. Først voksede den langsomt, siden midten af forrige århundrede hurtigt — men dog langsommere end den øvrige befolkning — for siden 1930 at gå tilbage. Tilbagegangen er særlig sket i antallet af unge mandlige og kvindelige medhjælpere.

Udviklingen har medført, at forfatteren må konkludere (side 68), at såfremt det nuværende antal landmænd med egen husstand (ca. 185.000 selvstændige og ca. 55.000 funktionærer og landarbejdere) skal opretholdes, må kun meget få af den nuværende årlige tilgang på ca. 8.000 unge mænd til landbruget vandre til andre erhverv, og — måske endnu mere betydningsfuldt — at den nuværende tilgang af ca. 5.000 unge piger til landbruget pr. år er utilstrækkeligt til rekruttering af det nuværende antal landhusmødre (side 71-72).

Med mindre en ændring i udviklingen finder sted, må man derfor forudse en fortsat nedgang i antallet af selvstændige landbrugsbedrifter, en nedgang, som allerede er begyndt fra 1945 til 1950 (side 25). De første år er det dog ikke sikkert, at der vil fremkomme mange »forladte« ejendomme og øde gårde. En del landbrugs-ejendomme inddrages hvert år til »anden anvendelse« som byggegrunde, veje m. v. »De store årgange« kan også betyde en lidt større tilgang til landbruget af begge køn; selvom de ikke netop er et landbrugsfænomen (side 68); endelig kunne man vel tænke sig, at landbrugets arbejdskraft blev selvstændige landmænd i en tidligere alder og trak sig senere tilbage (særligt hvis ejendommene blev svære at sælge).

Under alle omstændigheder skulle presset på oprettelsen af nye ejendomme dog formindskes eller forsvinde, med mindre en tilskuds- eller lånepolitik gør det mere